

Izvorni članak UDK [1:32]:37.017Horvat, J., Rousseau, J.-J.
Primljeno 18. 8. 2013.

Boris Beck

Crvenoga križa 9, HR-10000 Zagreb
boris.beck.zg@gmail.com

Rousseau – revolucija – nacizam: biopolitičke metafore i antitotalitaristički diskurs Josipa Horvata

Sažetak

Publicist i novinar Josip Horvat 30-ih i 40-ih godina 20. stoljeća suprotstavljao se tada aktualnim totalitarističkim diskursima nizom članaka i knjiga u kojima je argumentirao kako u Hrvatskoj postoji kontinuitet političke misli i djelovanja od francuske revolucije i utemeljenja slobodnog zidarstva, preko Draškovića, Gaja, Starčevića i Supila, do pobornika liberalizma uoči Drugog svjetskog rata, a Rousseaua eksplicitno smješta na početak tog niza. Svrha te historiografske konstrukcije bila je pisanom riječju osnažiti demokratske tendencije u Kraljevini Jugoslaviji i NDH. Za tu je svrhu osmislio niz biopolitičkih metafora koje spajaju ideju revolucionarne preobrazbe društva s potrebom političkog odgoja nacije.

Ključne riječi

Josip Horvat, Jean-Jacques Rousseau, liberalizam, totalitarizam, demokracija, odgoj, biopolitičke metafore

Uvod

Zagrebački publicist i novinar Josip Horvat bio je između dva svjetska rata jedan od najprominentnijih zagovornika liberalne demokracije te se suprotstavljao širenju bilo kakvih totalitarističkih tendencija, a ime i argumenti Jean-Jacquesa Rousseaua javljaju se na ključnim mjestima njegova plediranja za nove političke odnose u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Horvatova je središnja tema postizanje jednakosti svih građana, a put da se to ostvari jest politički odgoj građana čemu posvećuje svoje pisanje koje je do danas ostalo neproučeno uglavnom iz izvanknjiževih razloga.

Horvat u svojim novinskim člancima i historiografskim djelima 20-ih, 30-ih i 40-ih godina dvadesetog stoljeća iznosi tezu da u Hrvatskoj postoji kontinuitet političke misli i djelovanja od francuske revolucije do njegova doba. Iz njegove vizure Rousseauove ideje preuzima francuska revolucija, a preko slobodnog zidarstva, čiji je i sam bio član, te niza hrvatskih političara (Janka Draškovića, Ljudevita Gaja, Ante Starčevića i Frana Supila) te ideje stižu do pobornika liberalizma tridesetih godina 20. stoljeća kao jedina prilika da se Europa spasi od nacizma, fašizma i boljševizma.

Revolucija i vlast naroda

Drugi svezak opširnog historiografskog djela *Kultura Hrvata kroz 1000 godina* Josip Horvat objavio je 1942. kada se već bio našao na udaru cenzure: *Jutarnji list*, čiji je bio glavni urednik, zabranjen je, a njegova se djela po-

vlače iz prodaje ili ne dobivaju dozvolu za ponovno izdanje. Čak i u takvoj situaciji Horvat se drži matice svoje misli. Na samom početku tog sveska, uz matematička otkrića Gottfrieda Wilhelma Leibniza i Blaisea Pascala, te tehničke izume Benjamina Franklina i Jamesa Watta, kao *spiritus movens* novoga vijeka stavlja početak izlaženja Francuske enciklopedije i naziva je »oslobodilačkim znanjem« koje ponajprije utvrđuje »načelo ravnopravnosti u međuljudskim odnosima«. Napose hvali *Društveni ugovor* Jean-Jacquesa Rousseaua jer »izriče da je država organizirana društvena zajednica što je stvorena uzajamnim sporazumom između vlada i naroda«, a da bi ga dodatno istaknuo, donosi i navod Leopolda Rankea, po kojem je Rousseauova »ideja narodnog vrhovništva (...) najsnažniji i najdinamičniji ferment modernog svijeta«. ¹ Te ideje Horvat iznosi sa sviješću da je u opoziciji jer naglašava da Rousseauove ideje u Hrvatskoj nisu bile poznate u doba svoga pojavljivanja zato što »nitko u tom društvu ništa ne čita« ² – no žalac je bio usmjeren na Hrvatsku Horvatova doba.

Horvat često pledira za revoluciju koja je »poništila načelo dinastičkog legitimizma i uskrisila načelo narodnog suvereniteta, porazila prevlast plemstva i klera, dovela do pobjede građanstva« ³ – što je izravni eho Rousseauove misli iz *Društvenog ugovora* da je nasljedna aristokracija »najgora od svih vladavina«. ⁴ Po Horvatu, revoluciju što ništi *ancien régime* odlučili su ostvariti mladi ilirci pod vodstvom Ljudevita Gaja 1848. »Ekonomске ciljeve liberalnoga progresa«, ⁵ koje proklamira grof Janko Drašković u svojoj programatskoj *Disertaciji*, ostvaruje Gajev naraštaj te »uklanja ostanke hrvatskoga feudalnoga sredovječja, koji priječiše uskladjen napor svih narodnih snaga, a davši nov sadržaj pojmu hrvatske narodnosti uspijeva stvoriti iz atomiziranih narodnih snaga prvu narodnu skupnost Hrvata.« ⁶ Hrvatska revolucija tako dokida srednji vijek, a uklanjaju ga građani bez aristokratskih privilegija; političkoj obnovi prethodi ekonomska, a hrvatskoj narodnosti daje se nov sadržaj (liberalni i demokratski).

Tu revoluciju Horvat proteže kroz čitavo 19. stoljeće, sve do Prvog svjetskog rata: Gaj s Draškovićem pokreće »liberalni progres«, Starčević ga nastavlja, a praktično ostvaruje Frano Supilo čijim političkim dostignućem Horvat smatra rušenje Austrije, suradnju Hrvata sa Srbima (što je bio i bitan cilj ilirizma), angažman na gospodarskom oporavku (industrijska i francuska revolucija za Horvata su dvije strane jesne medalje – progresa) te »koncentraciju narodnih snaga« kako bi se sve to moglo izvesti. ⁷ Za one koji sumnjaju da su baš svi ovdje navedeni hrvatski političari bili poklonici francuske revolucije, Horvat navodi da Supilo »od političkih spisa u prvom redu traži one u kojima se raspravlja o idejama francuske revolucije i talijanskom risordimentu«, ⁸ a da je Starčević u sjemeništu imao prilike čitati Voltairea i Rousseaua ⁹ – kako i ne bi kad je sjemenište pod patronatom biskupa Maksimilijana Vrhovca, a taj je »modernist, čak slobodni zidar« koji »na svakom koraku kida sa starim« te u »jeku kontrarevolucionarnih ratova krijumčari u Zagreb čak i protucrkvena Voltaireova djela« i »izdaje djela prosvjetiteljskog značaja«. ¹⁰ Revolucija se tako pokazuje kao hrvatska politička evolucija u kojoj navedeni velikani preuzimaju pojedine štafetne odjeljke.

Gaj »prvi u XIX st. unosi u statičke političke formule u Hrvatskoj komponentu fantazije kojom zapaža ono što je drugima nevidljivo«, ¹¹ a rezultat *ilirskih fantazija* jest »početak političkoga grupiranja, stranačkog života u Hrvatskoj«, ¹² Drašković je »politički realist svoga vremena« ¹³ koji svoje rusoovske zamisli predaje Gaju; Gaj okuplja mladež i vodi u revoluciju; Starčević nastavlja Gajevu revoluciju te pruža primjer *oca naroda* kao stoičke i moralne

figure; Supilo nastavlja pravašku djelatnost – pokazujući usput da političar ne smije biti nepraktičan poput Starčevića – ali i ilirsku jer izlazi iz okvira Hrvatske.

Odgaj i demokracija

Horvata veoma zanima odnos odgoja i politike, a i Rousseau je o tome vrlo mnogo pisao, primjerice: »Taj prijelaz iz prirodnog stanja u društveno stvara u čovjeku vrlo značajnu promjenu, zamjenjujući u njegovu ponašanju instinkt pravednšću i pridajući njegovim djelovanjima moralne odnose što ih oni prije nisu sadržavali.«¹⁴ Za Horvata postoji samo jedan mogući odgoj – za liberalnu demokraciju i za revoluciju koja će je donijeti – o čemu opširno govori na početku svojih memoara:¹⁵ barokni Gornji grad mu je sinonim za stari režim koji treba svrgnuti revolucija – mladi Horvat odrasta u Zagrebu gdje još uvijek vlada »plemstvom povlašteni stupanj barokne hijerarhije«; Horvat priziva revoluciju koja će donijeti demokraciju – njegovi su profesori na Trgovačkoj akademiji »proniknuti istinskim liberalnim načelima«, a od svih je »na omladinu najjače djelovao Julije Benešić« koji je govorio o »slobodarstvu Francuske«; Horvat je pobornik liberalizma jer je dogmatičnost protiv prirode – »Dogmatičnost uvijek rađa netolerantnost, vjerujući da se ljudska priroda može korigirati po diktatu dogme«; vrhunac liberalizma je individualizam koji je »neizmjenjnost individualnih slučajeva sa svim mogućim natruhama baštine ljudske naravi« jer »čovjeka treba uzimati kakav je sa svim njegovim slabostima i manama«. Za Horvata je očito ljudska narav nešto vrijedno samo po sebi što se može i mora sačuvati unutar liberalnog društvenog okruženja, a nad čim dogmatska (nasljedna) vlast počinja nedopustivo nasilje.

1
Horvat, Josip. 1942. *Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Druga knjiga, Gospodarski i društvojni razvitak u 18. i 19. stoljeću*. Ante Velzek, Zagreb, str. 9.

2
Ibid., str. 45.

3
Horvat, Josip. 1990. *Politička povijest Hrvatske*, August Cesarec, Zagreb, str. 50–57.

4
Rousseau, Jean-Jacques. 1978. *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*. Školska knjiga, Zagreb, str. 135.

5
Horvat, Josip. 1940. *Ante Starčević; Kulturno-povijesna slika*. Antun Velzek, Zagreb, str. 248.

6
Horvat, J. *Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Druga knjiga, Gospodarski i društvojni razvitak u 18. i 19. stoljeću*, str. 239.

7
Horvat, Josip. 1938. *Supilo: Život jednog hrvatskog političara*. Binoza, Zagreb, str. 31.

8
Horvat, Josip. 1961. *Frano Supilo*. Nolit, Beograd, str. 19.

9
Horvat, J. *Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Druga knjiga, Gospodarski i društvojni razvitak u 18. i 19. stoljeću*, str. 230.

10
Ibid., str. 5.

11
Horvat, Josip. 1975. *Ljudevit Gaj: Njegov život, njegovo doba*. SN Liber – Otokar Keršovani, Zagreb – Rijeka, str. 108.

12
Ibid., str. 128.

13
Ibid., str. 129.

14
Rousseau, Jean-Jacques. 1993. »O društvenom ugovoru« u: *Politički spisi*. Informator, Zagreb, str. 61.

15
Horvat, Josip. 1983. *Zapisci iz nepovrata (Kronika okradene mladosti 1900–1919. i Hrvatski mikrokozam između dva rata 1919–1941)*. Rad JAZU, knj. 400, Zagreb, str. 15–50.

Horvat razvija kompleksan metaforički sklop koji povezuje biološko i političko. Za analizu diskursa, tj. »traženje mehanizama kako su značenja u pojedinim diskursima konstruirana«,¹⁶ konceptualne su metafore od posebne važnosti jer otkrivaju autorov imaginarij. Stoga Horvatove biografije valja promotriti i u svjetlu kognitivne lingvistike »koja polazi od pretpostavke da jezične kategorije ne odslikavaju kategorije svijeta jer je svijet nekategoriziran, neetiketeiran«¹⁷ – a imaginarij otkriva upravo na koji način autor svijet kategorizira. No metafora nije samo »poseban, ukrašen oblik govora (...) jezična anomalija u odnosu na 'nemetaforičan' svakodnevni govor«, nego »produkt kognitivne, a ne samo lingvističke aktivnosti«,¹⁸ zbog čega proučavanje metafora daje uvid u način na koji autor konceptualizira svoje iskustvo.

Jedna od tipičnih Horvatovih biopolitičkih metafora za prikaz društvenih proturječnosti je bolest: »Kao skok temperature u animalnom organizmu, revolucije označuju da je u njemu nešto opasno poremećeno.«¹⁹ Priroda se, dakle, ne da ukrotiti, ma koliko vlast nastojala prikazivati da je sve u redu. Situaciju u Jugoslaviji 1928. opisuje kao oblačan i olujan dan – a gdje je oluja, ni grom, tj. revolucija nije daleko. U situaciji cenzure Horvat ne govori otvoreno što želi, nego se skriva iza citata, navodeći nastupni govor bana Jelačića u Saboru kako bi se uočile »njegove odlične kvalitete političara i državnika«, napominjući da taj govor »još i danas u suštini stoji kao politički ideal hrvatskoga naroda«: »Sloboda, okupljanje naroda bez staliških i plemenskih razlika i ravnopravnost. *Regnum regno* (...) temeljni je ton i današnje političke borbe.«²⁰ Ono što govori Horvatov Jelačić podudarno je onome što zastupa Horvatov Supilo koji je uočio da »ideja narodnog jedinstva« nije »prožela cijeli narod«, nego »malen krug inteligencije i to ne sve«. Stoga »treba političko stvaranje tako udešavati, da ideja narodnog jedinstva bude razumljiva, privlačiva, uvjerljiva svakom i najskromnijem pripadniku naroda, da u njoj dodje do izražaja privlačivost interesa, a ne samo da apelira na osjećajnost s projekcijama historijskih vizija.«²¹ Razlika je jedino u tome što Supilo govori o Jugoslaviji dok je još nije bilo, a Horvat o Jugoslaviji kakvu poznaje.

Gorka Horvatova opaska da svojim politički i gospodarski agilnim porobljivačima »feudalna Hrvatska suprotstavlja fosile sredovječnih staleških pravica«,²² vraća se kao njegov jedini argument: Hrvatska u odnosu prema Jugoslaviji, kao i Jugoslavija u odnosu prema nacističkoj Njemačkoj, posve je pasivizirana. Nema ideala Rousseaua, realizma Draškovića, nema fantazije Gaja, nema moralnosti Starčevića, nema okretnosti Supila – tek prizivanje njihovih portreta kako bi ušli u aktualni politički život i kako bi političari od njih nešto naučili. Horvat želi odgojiti svoje čitatelje.

Priroda i politika

Prvu rečenicu iz *Émilea* koja govori o odnosu prirode i čovjeka – »Bog sve stvara dobrim, ali potom se umiješa čovjek i to postane zlo«²³ – Horvat shvaća na sljedeći način: čovjek prirodno teži prema slobodi i demokraciji, ali nedemokratsko društvo ga stišće despotizmom. Na početku Supilove biografije nalazi se lascivna šala:

»Došao gospar u Konavle na svoj posjed i promatrajući onaj skladan snažan svijet na poslu klinu: 'Bože, koliko tu senatora okopava vinograd!' – na što će mu jedan kmet, čuvši primjedbu: 'Ah, Bože, gosparu, da mi je znati koliki kmeti sjede u senatu!'«²⁴

Izvan konteksta riječ je o vicu na račun spolnih prekoračenja u staleškom društvu: koliko ima nezakonite djece u Konavlima, toliko ih ima i na vlasti. No ovdje nesigurnost očinstva ima implikacije – nestašnost roditelja može

nekoga dovesti na vrh društvene piramide ili ga pak sunovratiti u obespravljenost. Političku subverzivnost anegdote zato svakako valja dovesti u vezu sa zadnjom rečenicom prvog poglavlja Supilove biografije: »U sinu konavoskoga seljaka stari Dubrovnik predaje modernoj Hrvatskoj reinkarnaciju svoga političkog mozga.«²⁵ Horvatova je teza sljedeća: zbog stoljetnog miješanja kmetovi su biološki nasljednici gospara te je u njima sačuvan genetski materijal iščezlih republikanaca; kao potomak konavoskih seljaka Supilo jamačno ima barem neki plemićki gen; dubrovačka vlastela imala su određeni politički genij, a taj se genij može naslijediti; nakon što je stoljećima taj gen bio recisiv u (nezakonitim) potomcima gospara, postao je dominantan (»reinkarnirao se«) u Franu Supilu i on ga je mogao prenijeti u modernu Hrvatsku – to jest svojim je »mozgom« mogao oploditi politiku.

Da bi potkrijepio kako postoji biološka podloga tog političkog nasljeđivanja, Horvat u prvom poglavlju Supilove biografije opširno opisuje utemeljenje dubrovačkog sirotišta 1435. u kojem su se diskretno mogla ostaviti djeca nezakonito rođena u gradu, jamačno djeca plemkinja, »kmetovi u Senatu« iz uvodne anegdote; s druge strane Horvat tumači kako su uz djecu iz sirotišta postojala i »djeca koju su izrodile 'kozice', kmetske službenice u vlasteoskim domovima«²⁶ te kako su se ona »otpremala« u kmetske kuće – to su oni »senatori u poljima« iz spomenute šale. Kad je time pokrio oba načina prenošenja političkih gena – s vlasteoskih žena i kćeri uz pomoć kmetova i s vlastelina uz pomoć sluškinja – Horvat prelazi na svoju glavnu tezu:

»Seosko Konavle put je puti i krv krvi grada gospara – na zdravo narodno seljačko tijelo sretno se nakalamila stara profinjena stvaralačka rasa. Tajna postanja, koju biološka znanost danas već počinje pomalo razotkrivati, tajna nasljedstva tjelesnog tipa i duševnih svojstava koja prelaze od djeda na unuka, odvija se stoljećima na zemlji dubrovačke republike kao u kakvom modernom biološkom pokušalištu. I izrodio se tu jamačno najkrasniji ljudski soj Europe, ljepolik, darovit.«²⁷

Pohvalu ljepoti Dubrovčana i Dubrovkinja Horvat iznosi opširnije u svojoj prvoj knjizi *Lijepa naša...* napisanoj 1931: »Svaka glava, svaka fizionomija odiše rasnom ljepotom, svako lice u svojim linijama, bilo staro ili mlado, odaje plemenštinu reza, koji susrećemo samo na antikinim kamejama (...) što se stječe samo baštinom krvi.« Horvat na tom mjestu napominje i da su Dubrovčani »po svojoj rasi bili mješanci grčke, latinske i slavenske krvi« te da

16

Oraić Tolić, Dubravka. 2011. *Akademsko pismo*. Naklada Ljevak, Zagreb, str. 379.

17

Katnić-Bakaršić, Marina. 2003. »Stilistika diskursa kao kontekstualizirana stilistika«. *Fluminensia* 2, str. 41.

18

Biti, Marina i Marot Kiš, Danijela. 2008. *Poetika uma. Osvajanje, propitivanje i spašavanje značenja*. HSN – Izdavački centar Rijeka, Zagreb – Rijeka, str. 30.

19

Horvat, Josip. 2006. *Pobuna omladine 1911–1914*. Gordogan – SKD Prosvjeta, Zagreb, str. 9.

20

h [Horvat, Josip]. »Od Hitlera do Mandžurije«. *Jutarnji list*, 15. 2. 1933.

21

Horvat, J. *Supilo*, str. 375.

22

Horvat, J. *Ljudevit Gaj*, str. 55.

23

Rousseau, Jean-Jacques. 1921. *Emile*. En. prev. Barbara Foxley. J. M. Dent & Sons – E. P. Dutton, London – Toronto – New York (dostupno na: <http://www.gutenberg.org/ebooks/5427>).

24

Horvat, J. *Supilo*, str. 5.

25

Ibid., str. 19.

26

Ibid., str. 6.

27

Ibid.

su žitelji Epidaura »prema pričanju kronika, udarili temelje Dubrovnika«. ²⁸ Horvat nema dokaza da su grčki i latinski geni sačuvani u starom plemstvu Dubrovačke Republike, niti ima ikakvih egzaktnih podataka o miješanju dubrovačkog stanovništva i o kolanju njihovih gena te ne može ni na koji način dokazati da je Frano Supilo izravni potomak dubrovačke vlastele, a preko nje i baštinik atenske demokracije i rimske republike. Dapače, to izreći eksplicitno zvučalo bi pomalo suludo. Zato autor svoju tezu iznosi izokola. U svojoj prvoj knjizi ogradio se dvostruko – i s *prema pričanju* i *navodno* – a u drugoj se poziva na svjedoke:

»Kažu još živi stari ljudi da je u tom mladencu tekla krv plemenitog roda grofova Zamagna, koji daje republici mnogo državnika, diplomata i pjesnika. Taj mališ 'od Supila' obnovio je novi konavoski rod Supila.« ²⁹

Horvat argumentaciju iznosi oprezno i postepeno: najprije tvrdi da se nasljeđuju i duševna svojstva i tjelesni tip; nakon toga tvrdi da je *ljudski soj* Kona-vala i lijep i darovit – dakle, da ima kvalitetna i duševna i tjelesna svojstva; nadalje, Supilove navodne pretke naziva »profinjenom stvaralačkom rasom« koja očito raspolaže vrijednim genima; vrlo je značajna i njegova tvrdnja da se svojstva nasljeđuju s djeda na unuka (a ne, primjerice, s oca na sina), što znači da određene odlike mogu preskočiti naraštaj (ili čak naraštaje) i očitovati se tek u idućoj generaciji – u Supilovom slučaju riječ je o jazu od nekoliko stoljeća, pa i čitavog milenija. Ukratko, umjesto da pokaže način putovanja drevnih gena, Horvat argumentaciju izvrće naopako: Dubrovčani su ljepši i darovitiji od drugih Hrvata pa su ta svojstva jamačno dobili iz antike. Za to mišljenje nalazi potporu u vlastitim promatranjima, a da je u to uvjeren svjedoči, primjerice, tvrdnja da se teritorij Dubrovačke Republike tjelesnim odlikama »svog pučanstva razlikuje od ostale Dalmacije«. ³⁰

Horvat tezu o Supilovu porijeklu ne može dokazati, ali je može ispričati. Da bi bila uvjerljivija, koristi stručnu terminologiju, kao u sljedećoj rečenici:

»Otajno djeluju chromosomi, te najčudesnije čestice stanice, prenoseći iz naraštaja u naraštaj uvijek u novim mutacijama i varijacijama svojstva bivstva, uskladjujući ih i krijepeći s konstantama rodne zemlje.« ³¹

Prethodno se već vidjelo da Horvat govori o »biološkoj znanosti« i »modernim biološkim pokušajima« (tj. laboratorijima). Sada se sažima i teorija nasljeđivanja: od kromosoma (koji su još uvijek pravopisno neuklopljeni, što pokazuje da se radi o tadašnjoj znanstvenoj novosti) do njihovih mutacija i varijacija koje – u interakciji s okolišem (»konstantom rodne zemlje«) – proizvode uvijek novi, uspješniji soj bića. Povezanost biološkog i društvenog Horvat je očito smatrao neupitnom, zbog čega je često bilježio njene manifestacije i istraživao uzroke. Jedna od takvih opaski nalazi se i u prvom poglavlju knjige o Supilu:

»Dalmatinsko-zagorski seljaci-gorštaci teško se kreću u austrijskoj odori, pretjesna je i smiješna na njihovim gorostasnim tjelesima; navikli na svoje krši groteskno poput čuvida kroče ravnim taracom neprirodno dižući koljena.« ³²

U toj figuri kontrasta – nezgrapnih vojnika u elegantnoj uniformi – očituje se (i njom se dokazuje) veza između prirode i ponašanja; ne samo da su smiješni i groteskni, seljaci su i neprirodni kada pokušavaju na svoja gorostasna tjelesa navući nešto skrojeno za Austrijance, a neprirodan je i njihov hod po »ravnom taracu«. Nije slučajno da je ta neprirodna uniforma baš austrijska jer Horvat na niz mjesta iznosi nepovoljnu ocjenu austrijske vladavine nad Hrvatskom. Austrija je za Horvata izvor svih zala:

»Cijela ta naša slavna povijest i s Gvozdom, i Sigetom, i Bečkim Novim Mjestom, kako se već sve ne zovu sve te etape našega vjekovnog živovanja, jedna je velika mizerija, kratkovidno, neumno krvarenje za neke maglovite ciljeve i strane nakalemljene lozinke – traćenje materijalne sile, bez jakih pojava duha. U cijeloj toj našoj povijesti Dubrovnik je *jedini trijumf intelekta, pobjeda mozga nad grubom silom, jedini pozitivni primjer stvaranja, aktivne suradnje u općoj kulturi*, po kojoj jedino vršimo svoju skromnu ulogu u razvitku čovječanstva... *primjer danas vredniji nasljedovanja nego ikad prije.*«³³

Upravo Horvatovo grafičko isticanje pokazuje da je riječ o ključnoj misli povezanoj s Dubrovnikom.³⁴ Spomenuta »maglovita ideja« je obrana zapadne kulture koju Dubrovčani postižu »umno«, »vještom diplomacijom«, »praktičnim pacifizmom« nalik »načelima velike britanske politike«; dapače, Dubrovčani su imali »duboku državničku mudrost, koju Evropa tek danas, poslije svjetskog rata, počinje pravo shvaćati...«

Pišući o drevnom Dubrovniku u putopisu *Lijepom našom...* Horvat je pisao, dakle, o svojem dobu. U tom bi svjetlu valjalo razumjeti i kao aktualni komentar rečenicu u kojoj stoji da se Supilo »rodio u dane sloma jednoga carstva kad Pariz sluša riku pruskih topova, a Bismarck sa snagom svoje lozinke 'Macht vor Recht' stvara novo njemačko carstvo, nov poredak u Europi.«³⁵ Kao u slučaju svojeg romana *1848*. Horvat zbog straha od cenzure šifrira za svoje čitatelje ono što zbilja želi reći, a to čini zbog vlastitog političkog angažmana: Horvat želi politički djelovati na društvo, on je također otac koji svojim mozgom želi oploditi sadašnjost i budućnost. S jedne je strane, dakle, mirotna britanska politika, a s druge pruski topovi i novi svjetski poredak – Hitlerov, nema nikakve sumnje, kao što nema sumnje da Horvat u svojim odama Dubrovniku pledira za miroljubiv rasplet europskih tenzija i za to da se Hrvatska u eventualni ratni sukob ne uključuje. Ključan sastojak za to očito je politički nauk i praksa Frana Supila:

»U konavoskoj retorti gdje se obnavljao u novim ljudima stari Dubrovnik, unuku Frana od Supila tajnom biološkoga nasljedivanja dano je u baštinu svo iskustvo i umijeće njegovih starijih pratoca, umijeće i znanje političkoga osjećanja, mišljenja i stvaranja dubrovačke republike.«³⁶

Horvat ne piše o Supilu nezainteresirano – Horvat želi da Supilo preko njega postane otac moderne Hrvatske. I obratno, svojim pisanjem Horvat prenosi političko umijeće i znanje kako bi pridonio stvaranju boljeg društva.

Razorne prirodne sile

Simptomatično je da su Horvatove metafore povijesti *bujica, vir, grom* – sve snažne prirodne sile koje mogu u trenu uništiti i ljude i njihovu kulturu. Ma koliko prirodne sile težile demokraciji, one mogu biti i opasne, a Horvat ih se i pribojava. On dobro zna da je Rousseau »otkrio veliku ljubavnu strast, dati

28

Horvat, Josip. 1931. *Lijepa naša...; Rukovet zapisaka o našim najljepšim krajevima*. Zabužna biblioteka, Zagreb, str. 97.

29

Horvat, J. *Supilo*, str. 9.

30

Horvat, J. *Lijepa naša...*, str. 114.

31

Horvat, J. *Supilo*, str. 6

32

Ibid., str. 11.

33

Horvat, J. *Lijepa naša...*, str. 90–91.

34

Ibid., str. 91.

35

Horvat, J. *Supilo*, str. 10.

36

Ibid., str. 9.

Ljubavi mistiku romantičnih zanosa, učiniti je stanjem za kojim ljudi žude«,³⁷ ali je svjestan i da strasti mogu biti razorne, u skladu s mišlju iz *Rasprave o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*:

»Među strastima što burkaju ljudsko srce postoji jedna silovita i žestoka koja jedan spol čini neophodnim drugome, užasna strast što prkosi svim opasnostima, ruši sve prepreke i u svojim pomamama izgleda sposobna uništiti ljudski rod, premda je namijenjena njegovu održanju.«³⁸

Jedna od najvažnijih njegovih slika je predodžba povijesti kao rijeke:

»Na postanak i razvitak rijeke nalik je postanak i razvitak jednoga naroda. Od mirijada kapljica vode što se probijaju kroz zemlju i između kamenja primajući u se vidljive i nevidljive sastavine njihove, radjaju se živi izvori; sitan curak slijedeći puteve najmanjeg otpora radja potoke, koji udružujući svoje snage, obilazeći, a po nuždi i rušeći zapreke, hita naprijed, dok daleko od izvora ne zašumi snažna bujica (...) silan uvir njezin samo je zbroj njezinih izvira.«³⁹

Tu metaforu Horvat razvija u pravu alegoriju koja se sastoji od niza ideoloških implikacija o narodu, povijesnim gibanjima, povezanosti naroda i tla te odnosu evolucije i revolucije. Što se naroda tiče, njegovi pripadnici mogu imati različito porijeklo, ali zajednički identitet (*mirijade kapljica čine jedan uvir*); kao što je i rijeka jedna od izvora do ušća, tako i narod ima jedinstven identitet kroz povijest; narod ima svoju sudbinu, a to je progres (*rijeka hita naprijed*); udruženi pojedinci narodu daju snagu (*snažna bujica*), ali narod uvijek ostaje zbroj pojedinaca (*broj izvira*) – sve je to odraz Horvatova liberalizma i individualizma, kao i uvjerenja (ili nade) da narod napreduje prema demokraciju. Što se povijesnih gibanja tiče, vidimo opreznog i pomalo skeptičnog povjesničara koji smatra je njihove izvore nemoguće sve pobrojiti (*mirijade kapljica*), kao i to da ih oblikuju i vidljivi i nevidljivi utjecaji. U povezanosti naroda i tla Horvat uopće ne sumnja: narod (*voda*) prima u sebe sastavine tla, otapa ih i tako mijenja svoja svojstva, zbog čega tlo (geopolitika) presudno utječe na tok povijesti. Na koncu povijest se očituje kao interakcija evolucije i revolucije jer rijeka slijedi puteve najmanjeg otpora (to je evolucija), ali ako to nužda zahtijeva zapreke se mogu i srušiti (a to je revolucija). Horvat ima i za revoluciju metaforu preuzetu iz prirode:

»Grom uvijek iznenadi ljude, premda je posljedica poznatoga dugotrajnog procesa atmosferskih sila. Ni veliki povjesni prevrati ne dolaze preko noći; tek za većinu suvremenika njihov je udarac neočekivan, jer rijetki pojedinac zapaža u pojavama svakidašnjice njihov spori dolazak. Nove ideje vremena, još prije nego što se vidljivo, prodorno formuliraju u političkim načelima i njihovim bučnim, primamljivim lozinkama, postepeno prožimlju vaskolik život, polagano ga, oku teško zamjetljivo, mijenjajući, stvarajući time sebi uporišta za pun razvitak svoje snage.«⁴⁰

Horvatove metafore groma i rijeke imaju niz sličnosti: kao i rijeka, vremenske prilike se mijenjaju polagano; zračni fluidi, poput vodenih, struje linijama najmanjeg otpora – dok ne nastanu nepodnošljive napetosti koje se u rijeci očituju probijanjem prepreka, a u atmosferi provalama kiše i udarima groma. U metafori o gromu implicira se prevelika zamršenost povijesnih zbivanja zbog koje izmiču analizi: rijeka ima mirijade izvora, a oblaci mirijade čestica nabijenih električitetom, zbog čega su fenomeni zračnih i vodenih tokova nepredvidljivi – iako su fizički zakoni koji tim fenomenima upravljaju lako shvatljivi i široko poznati. Horvat ipak postavlja »rijetkog pojedinca« nasuprot »većine« – poneki analitičar može u evoluciji ideja nazrijeti revoluciju koja će te ideje, zasad nevidljive, predočiti i nametnuti svima. Taj put rasta ideja pokazuje da povijest ima svrhu, baš kao što i rijeka ima svoj tok:

»Sat ljudskoga života sam po sebi može biti potpuno besmislen; tek u nizu ura kroz dugo razdoblje otkriva se život kao nešto što ima smisao, pravac, cilj. Isto je i s narodima.«⁴¹

Još jednu malu alegoriju o odnosu političkog i prirodnog Horvat je dao 1931. u svojim bilješkama o zagrebačkom zoološkom vrtu.⁴² Ponajprije napominje da

je osnivač Maksimira »Maksimilijan Vrhovac, umni zagrebački biskup« te da se to zbililo »kad su još živo strujale ideje Rousseauovoga pokliča za povratak k prirodi«, čime razmatranje stavlja u politički kontekst francuske revolucije. Nadalje, napominje da je na »na artifičijelnost parkovne arhitekture rokokoja uslijedila reakcija engleskog parka, usklađene, ali slobodne prirode«, što temu uvodi u onodobnu suvremenost: truli stari režim treba naslijediti engleski liberalizam, i parkovni i društveni. Kad je tako postavljena scena, jasno je da ono što slijedi govori o totalitarizmu, a ne o životinjama: »Za osjetljive tankoćutne duše zato su zoološki vrtovi često izvor nelagodnih ugodaja. Priroda u kavezu! Moguće najmučniji, najtegniji pojam. (...) Zaista, ima ljudi za koje je zoološki vrt svojevrsna tortura, mrsko mjesto kuda ne kroči njihova stopa« – Horvat je liberal koji ne želi živjeti u nedemokratskom okruženju. U duhu svojeg odgojiteljskog pristupa Horvat dočarava i društvo kakvo smatra poželjnim: naime, prije ustanovljenja modernog zoološkog vrta (tj. nedemokratske države), u (mitsko) doba kojeg se »stariji naraštaji Zagrepčana još dobro sjećaju«, postojao je »zvjerinjak velikoga stila s najplemenitijim zvjerkama, ponosnim smionim jelenima i plahim smama... prvi zvjerinjak... na cijelom Balkanu... Slobodne graciozne plemenite zvjerke bijahu najljepši ukras prospektima engleskoga parka, upotpunjavahu čarni ideal nepatvorene krajine.« Ne samo, dakle, da je engleski demokratski park bio naseljen rusovskim plemenitim divljacima, nego je on i uzor za balkanski zoološki vrt u kojem se

»iza debelih čeličnih rešetki... cackle oči nekoć pune vitalnosti u neprestanoj agoniji, na snažna uda legla je memla zatočeništva, slobodni ritmovi geste izopačili se u nervoznu žurbalicu. Priroda u kavezu – bolna je, nacerena karikatura njezina. A kad pane sumrak iz svih kaveza diže se zov neartikulirane žudnje, stravično i očajno ječi u tim glasovima doziv slobodne prašume.«

Zaključak

Jean-Jacques Rousseau našao je u Josipu Horvatu ustrajnog propagatora svojih ideja o značaju odgoja i o nužnosti društvene jednakosti. Horvat je Rousseaua navodio na ključnim mjestima svoje argumentacije, često izričući njegove misli eksplicitno u sklopu svoje borbe protiv »svetih dogmi koje vrhovnoj vlasti daju potvrdu božanskog prava«,⁴³ ali ih je i često zbog cenzure pretvarao u metafore. Za Horvata je politika »način specifičnoga djelovanja što ga ostvaruje vlastiti subjekt i koji proizlazi iz vlastite racionalnosti«⁴⁴ zbog čega je bio motiviran da na svaki način potiče upravo individualizam i racionalizam.

Horvat sebe vidi kao političkog agensa, i to liberalnog i antitotalitarističkog.⁴⁵ Budući da je smatrao da je demokracija moguća samo kao »zajednica svje-

37
Horvat, J. *Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Druga knjiga, Gospodarski i društveni razvitak u 18. i 19. stoljeću*, str. 45.

38
Rousseau, J.-J. *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 47.

39
Horvat, Josip. 1939. *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*. Ante Velzek. Zagreb, str. XIII.

40
Horvat, J. *Ante Starčević*, str. 80.

41
Ibid., str. 7.

42
h [Horvat, J.], »Priroda u kavezu«.

43
Rousseau, J.-J. *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, str. 71.

44
Rancière, Jacques. 2004. »Deset teza o politici«. *Tvrda* 1–2, str. 57.

45
usp. Stipetić, Zorica. 1984. »Svjedočanstva o sudbinama intelektualaca«. *Rad JAZU*, knj. 400, *Časopis za suvremenu povijest*, sv. 16, br. 1, str. 111–117.

snih individua«⁴⁶ svi njegovi idealni političari su nasljedovatelji francuske revolucije. Nadalje, vjerovao je da sve mora biti podređeno individualnom razvoju te da se ne smije smatrati da je »pojedinaac ispunjen time što svoju individualnost uranja u neku višu kolektivnu svrhu.«⁴⁷ Zbog toga antinomiji *Habsburško Carstvo – francuska revolucija* odgovara antinomija *nacistička Njemačka – Francuska i Britanija*.

Horvatovi portreti političara iz prošlosti povezani su s ideologijom individualnosti i svakako nadahnuti »borbom protiv totalitarnih ideologija koje nisu pridavale *nikakvu* vrijednost individualnom.«⁴⁸ Ti su političari, poput samog Horvata, snažni zagovaratelji demokracije, liberalizma i individualizma začetog s Rousseauovim idejama i francuskom revolucijom, što je u skladu s definicijom imaginarija po kojoj predodžbe od kojih se sastoji »prelaze granicu postavljenu iskustvenim konstantama i deduktivnim ulančenjima koje one dopuštaju.«⁴⁹ Horvatova fikcionalizacija povijesti predstavlja kreiranje novih mentalnih prostora, »a s njima potencijalno i novih realiteta, spoznajna je aktivnost transformativno-imaginativnog karaktera koja se naslanja na postojeća uporišta da bi izvršila prijenos i transformaciju njihova značenja u novu preoznačenu mentalnome prostoru.«⁵⁰ Taj novi prostor je željeno preuređenje društvene zajednice u kojoj Horvat živi, preuređeno u skladu s rusooovskim zamislama o društvenom ugovoru. Liberalizam je, na koncu, za Horvata prirodan – jedini mogući spoj demokratske države i poštivanja ljudske naravi.

Boris Beck

Rousseau – Revolution – Nacism: Biopolitical Metaphors and Josip Horvat's Antitotalitarian Discourse

Abstract

During the '30s and '40s of the 20th century, journalist and author Josip Horvat confronted then current totalitarian discourses through a number of articles and books in which he argued that there is a continuity in political thought and action in Croatia from the French Revolution and the foundation of freemasonry, through Drašković, Gaj, Starčević, and Supilo, to supporters of liberalism in the eve of the Second World War. He places Rousseau at the beginning of this series. The purpose of this historiographical construction was to empower democratic tendencies in the Kingdom of Yugoslavia and the Independent State of Croatia by written words. For this purpose he invented numerous biopolitical metaphors that connect the idea of revolutionary social transformation with the need for political education of the nation.

Key words

Josip Horvat, Jean-Jacques Rousseau, liberalism, totalitarianism, democracy, revolution, education, biopolitical metaphors

46

Puhovski, Žarko. 2001. »Upotreba povijesti u tvorbi kolektivnog identiteta«. *Reč. Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, br. 61.7, Samizdat B92, Beograd, str. 15.

47

Browning, Gary. 2002. »Političke ideologije«. U: Axford, Barrie *et al.* (ur.), *Uvod u politologiju*. Politička kultura, Zagreb, str. 219.

48

Hamilton, Nigel. 2007. *Biography. A Brief History*. Harvard University Press, Cambridge – London, str. 10.

49

Ivić, Nenad. 2009. *Napulj i druga imaginarna mjesta*. Gordogan, Zagreb, str. 257.

50

Biti, M. i Marot Kiš, D. *Poetika uma*, str. 30.